

Nem kötő erők,

avagy egy ausztrál tornaklub tagjainak bemutatója az 1920-as években

Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei. Szerkesztette Cieger András. Atelier, Budapest, 2009. 322 oldal

Mindjárt az elején fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az egyébként nagyon szép kiutalézésű könyv ízléses borítójának egyik sarkába elhelyezett, tornászcsapatot ábrázoló kép apropóját tudni vágyó potenciális olvasó keressen inkább más kérdésre választ a kötetben, mert erre kézzelfogható magyarázatot nem fog kapni. Absztrakciós szinten persze bármi lehetséges: mintha az identitást konstruáló tényezők egymásra épülését asszociálnánk, esetleg a kollektív identitásokban feloldódó individuumokat összetartó erők megtestesülését látnánk az ausztrál férfiak alkotta gúlaszerűség képében.

A *Kötőerők* című kötet egy nagyon izgalmas célok megvalósítására törekvő kutatócsoport első, bemutatkozó kiállása. A 2007-es megalakulástól két év telt el a kötet megszületéséig. A kollektívát az ELTE BTK Atelier Európai Historiográfia és Társadalomtudományi, az Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdasági Karának Agrár-, Környezet- és Regionális Gazdaságtan Tanszéke, valamint az MTA Regionális Kutatások Központja alkotják. Az így felállt MTA TKI kutatócsoport megszervezésekor Gergely András (a kutatócsoport vezetője) előszava szerint a többnyire jótékony hatású interdiszciplinaritásra törekedtek, s a tanulmányok (témáikat, megközelítéseiket, módszereiket tekintve) mindenképpen reprezentálják ezt a többszínűséget.

A kötet alcíme szerint *Az identitás történetének térbeli kereteiben* jelölték meg a szerteágazó kutatások fókuszát. Tartalmilag kissé sutának tűnik „az identitás története” szó szerkezet, mivel bár konkrét identitás-

nak – minthogy az rendelkezik időbeliséggel – lehet története, de az elvont értelemben vett identitásnak már kevésbé. Mindenesetre a cím kollektív identitások időbeli változásairól való diskurzust feltételez.

Ars poeticájuk egy manapság már-már axiómaszámba menő megállapításra épül: „A teret a társadalom veszi birtokába; különböző méretekben, eltérő léptékben területté alakítja, s e terület – legyen az egy ország, egy város, egy utca – az identitás fontos, alkalmanként kulcsfontosságú eleme lesz.” (7. old.) A kutatási program „terjedelmes kérdéskörének” egyik (kissé költőinek tűnő) kérdése kézenfekvő módon az, hogyan történik meg egy terület kialakítása, annak birtokbavétele. (Ennél még sokkal érdekesebb lenne a tér és az identitás viszonyának elméleti átgondolása.) A többi konkrét, átfogó kérdés explicite itt nem kerül terítékre (és mint látni fogjuk, tulajdonképpen később sem), ám azt megtudjuk még az előszóból, hogy az Atelier-ben a *civilizáció, nemzet, régió, város* tudatosult tervekhez kapcsolódó témakörök álltak a kutatók érdeklődésének homlokterében, az Új- és Jelenkori Tanszék a *nemzet és identitás* viszonyának kutatásával csatlakozott, Pécssett pedig a *régiót* mint az identitás egyik lehetséges térbeli keretét kutatják.

Az előszó kedvesináló is egyben, néhány sorban egyesével bemutatja a tanulmányokat, és elárulja, hogy az adott szerző munkájával milyen módon kívánt hozzájárulni a kutatócsoport tudományos diskurzushoz. Hálás köszönettel tartozunk mindezért Gergely Andrásnak, hiszen a mindenféleképp értekező írások szinte egyáltalán nem reflektálnak az ehhez a diskurzushoz való saját kötődésükre. Térbeli keretekkel találkozunk ugyan bőven, de a tér identitáskonstruáló, -formáló erejével csak ritkán. Az imént so-

rolt címszavak szerinti tematikus rendbe sorolás némileg enyhített volna a tanulmányokat összekötő erők hiányán (ami a kötet legnagyobb hibája). Talán a konferencián – melynek előadásából fogant a kötet – erre még kevésbé volt szükség. Némi mentegetőzés érződik ki Gergely szavaiból akkor, amikor az „egymással olykor még szorosabban össze nem függő eredmények” közreadásáról beszél. Az eredmények összehangolása természetesen csak hosszabb együttműködés és érlelés után várható, de annak tisztázása, világos rendszerbe szervezése, hogy az egyes szerzők a téma mely aspektusához szólnak hozzá, talán nem az előszót író feladata lenne.

Az identitás különféle térbeli keretei helyett a kötet tizenhárom tanulmányát három kulcsszó alá rendezték, a *Fogalmakhoz* és a *Kapcsolatokhoz* négyet-négyet, a *Helyekhez* pedig ötöt. Az első egység tehát fogalomtörténetet, fogalomtisztázást ígér. Erős az előzetes gyanú, hogy a kollektív koncepcióhoz legnehezebben kapcsolható tanulmányok kaptak itt helyet, hiszen a másik két címszó egyértelműen tükrözi az alcímhez és a kutatócsoport címéhez való közvetlen viszonyt. A *Kapcsolatok* az identitások és a térbeli keretek relációjának körülményeit feltételezi, míg a *Helyek* ugyanezen viszonyrendszer konkrét terek példáiból kiinduló identitásvizsgálatát. A tanulmányok olvastán erősödik a gyanú, hiszen míg a *Fogalmak* egységéből kilóg egy-egy munka, addig a többi egységben helyet kaptak közül több akár ide is rendeződhetne.

Az (itt) adekvát problémaközpontúságot nélkülöző, ezért kényszerűen a kakukktojás *Fogalmak* kategóriába került tanulmányok egyike Illés Iván *A „területi kohézió” szerepe az EU és a tagországok politikájában* című munkája, amely alapos elemzés tárgyává teszi a „területi kohézió” kifejezést, rávilágít annak különféle (egyszerre használatban lévő) értelmezéseire. Ezek természetesen nem esetlegesek, hanem politikai irányok és tematikai fókuszok által befolyásolt

mögöttes tartalmak. S bár a tanulmánynak az identitás kérdésköréhez való kapcsolódása szintén nem körvonalazott (ehhez még Gergely András sem tudott fogódzót adni), bizonyossá válik az olvasó számára, hogy az EU politikájában is érvényesül a fejlődés térbeli meghatározottságának szemlélete. Ugyancsak a régiók képezik a *Helyek* című fejezetben közölt, *Területi egyenlőtlenségek Kelet-Közép-Európában. A kutatás-fejlesztés példája* (Horváth Gyula) című, gyakorlatiasabb megközelítésű tanulmányhoz kapcsolódó kutatás térbeli alapját is.

Az először Foucault által használt „biopolitika” és „biohatalom” terminusok megjelenését és tartalmát vizsgálja Takács Ádám *Biopolitika és nemzeti állapot: egy foucault-i problematika rekonstrukciója* címmel. A 18. század folyamán ment végbe a nyugat-európai társadalmakban az alattvalók csoportjának népszerűségként, azaz biológiai tulajdonságokkal rendelkező közösségként való felfogása, amit a biológiai tudás összegyűjtése és állami szintre emelése (biopolitika) követett. Foucault ezeknek a folyamatoknak a mikéntjét vizsgálja. Takács – továbblépve az ismertetésen – arra hívja fel a figyelmet, hogy bár Foucault szándékosan mellőzi a „nemzet”, „nemzeti kultúra”, „nemzeti azonosság” fogalmait, a biopolitikai-biohatalmi kérdéskör kapcsolatban áll a modern nyugat-európai nemzeti fejlődés több alapvető jelenségével. Ebből kiindulva új értelmezési keretet ad Foucault gondolatainak, amelyben lehetővé válhat a nemzeti identitás kortárs kérdéseire való válaszadás is. Ezek közül „a legális és illegális bevándorlás problémái, illetve a kezelésükre életbe léptetett politikai intézkedések racionalitásának kérdése kívánczik az első helyre”. (26. old.) Bár a kiemelt gondolat egy elméleti jellegű tanulmány lezárásaként szerepel, ígéretes a felvetés, amelynek gyakorlati megvalósítása lehet távolabbi cél.

Cieger András *Alkotmányosság és nemzeti identitás – a magyar történelem kontextusában. Vázlat* című tanulmánya inkább a *Kapcsolatok* című fejezetbe illenék.

A gondolatmenet rendelkezik ugyan egy központi fogalommal (alkotmányos patriotizmus), de bevallása szerint sem célja végigkövetni a fogalom saját történetét, csupán rövid, lényegre törő betekintést nyújt annak főbb használataiba. Elsődleges szándéka annak vizsgálata, hogy „az alkotmány, alkotmányosság fogalmakhoz milyen jelentéstartalmak, identitást megalapozó értékek, múltértelmezések kapcsolódnak a magyar tudományos és közbeszédben. Azaz mennyire létezik konszenzus az alapelveket illetően, és mennyire egységes a magyar alkotmányosság nemzeti történelemből fakadó kontextusa”, amire a politikai közösségek identitásai támaszkodnak. (48. old.) A tanulmány tehát kétségtelenül egy *kapcsolat* (a nemzeti identitásnak az alkotmánnyal való viszonya) feltárását tűzte ki célul mindamelllett, hogy a kapcsolat közeget, a magyar történelem kontextusába való beágyazottságát helyezte a történelmi tablóként működő tanulmány homlokterébe. Rendkívül izgalmas körképet nyújt az alkotmányos büszkeség 19. századi kiforrásától kezdve – annak 1945-ig tartó fokozatos gyengülésén keresztül – egészen a szocializmus évtizedeiig, vagyis az alkotmányos tudatlanság koráig, s az 1989 után fellépett zavaros, sokszólamú diskurzusig. (Olykor kevésbé átgondoltnak tűnik az *alkotmányos öntudat, azonosulás, büszkeség és bizalom* kifejezések használata az alkotmányhoz fűződő viszony jellemzésére, mintha legtöbbször csak egymás szinonimáiként szerepelnének, miközben fontos fokozati és attitűdbeli különbségeket érzékeltetnek. Erre a kétdimenziójú skálára azonban a szerző nem reflektál.) Mindeközben sor kerül a kollektív identitásképzésben szerepet játszó szimbólumok és emlékezeti helyek (hivatalos emléknapiak, az Országgház elhelyezkedése, stílusa kívül-belül stb.) elemzésére.

A kötet legtöbb tanulmánya a nemzet fogalmához kapcsolódik. Ezek egyike a *Fogalmak* témaköréhez kapcsolt „*Nemzeti történelem*” vagy *nemzet és történelem?*

(Lajtai L. László), amely historiográfiai megközelítésből veszi górcső alá a címben jelzett problémát. Hajdú Zoltán munkája *Hol él a magyar nemzet? Államterület, államhatár-változások, államföldrajz és a nemzet kölcsönviszonyok szemlélete a magyar földrajztudományban 1947-ig* címmel vezet át a *Kapcsolatok* tematikus egységhez. Ebben a nemzet története kifejezetten területi aspektusból jelenik meg, a magyar államfejlődés történeti és területi fordulópontjai mellett különös hangsúly esik a megszotott államterület problémáira (1526–1699), a Habsburg hatalmi térbe integrált magyar államterületre (1686–1848), az 1848-at követő politikai térfejlődés és az azzal kapcsolatos nemzeti problematikára.

Klement Judit ugyancsak egy nemzettel való kapcsolatot vizsgál *A 19. század végi gazdasági elit és a „nemzet”* című tanulmányban. A kötet egyik legérdekesebb és legvilágosabban megfogalmazott kérdésfeltevése az övé: „...az ország vezető csoportjai közé kerülő, igen heterogén gazdasági elit »mennyire« volt magyar, mennyire tekintették őket mások annak, illetve »hogyan« éltek meg ők a magyarságukat.” (164. old.) A körültekintő fogalmi tisztázást követően kitér a nemzeti identitás vizsgálatának lehetőségeire. Gazdasági szereplők esetén jellemző a személyes narratív források hiánya (legalábbis kis száma), így a szerző olyan forrásokhoz nyúlt, amelyek beszédhelyzetében a nemzeti identitás sokkal közvettebb módon jelenik meg, s nehezebben, töredékesebben tapintható ki. Tisztában van azzal, hogy ha például érdekképviseleti és véleménynyilvánító fórumok beszédmódját vizsgálja aszerint, hogy milyen más csoportokkal szemben és hogyan használták a nemzet fogalmát (például a merkantilok hivatkozása a nemzet érdekeire az őrlési forgalom körüli vitában), akkor nem hagyhatja figyelmen kívül többek között az anyagi érdeket mint motiváló tényezőt sem a nemzeti identitás tudatosan átgondolt, de nem interiorizált megválasztásában.

Nem távolodva el túlságosan a nemzet problémakörétől, Tevesz László *Kossuth és a Pesti Hírlap hagyományelvűsége, 1841–1843* című munkájában a reformkori liberálisok gondolatvilágának fontos vonására, méghozzá a hagyományelvűség jelenlétére hívja fel a figyelmet. A nemzetiség fogalma az etnikai-nyelvi közösség mellett a kulturális javak összességét (kollektív emlékezet, közéleti nyelv, társasági szokások rendszere stb.) is takarhatja, amelynek a magyarországi polgárosodás folyamatában való átmentése (ezzel együtt a hagyomány és a korszerűség egyensúlyának megteremtése) a kollektív identitás és a társadalmi kohézió miatt válik fontossá.

A Michael Espagne- és Michael Werner-féle „*Kulturtransfer*” irányzat kereteibe illeszkedik, de ezt a viszonyt reflektálatlanul hagyja Csizmadia Dominika tanulmánya. Habár már a címben (*A fordítás mint a nemzetek közötti kapcsolatok vizsgálatának lehetséges eszköze*) megfogalmazott hipotézis helyességéről sikerül meggyőznie az olvasót, adós marad a válasszal arra a kérdésre, hogy a fordított művek kvalitatív és kvantitatív vizsgálata eredményez-e valóban többletet a nemzetek közötti kapcsolatok megismerésében. A közös problematikához való kapcsolódás megfogalmazása e tanulmány esetén is Gergely Andrásra maradt: „Az identitás térbeli kerete ekként egy imaginárius térrel, a külföldről felvállalt kulturális produktumokéval bővül. A fordítások csatornáin olyan szépirodalmi és társadalomtudományi anyag ömlik be, amely alakítani képes a befogadó ország kulturális identitását.” (9. old.)

Érhető módon a *Helyek* tematikai egység alá sorolták a várostörténetet művelő Granasztói György (*Az átmenet előtti magyarországi városok területhasználatának modellje*) és Czoch Gábor (*Lakóhely és társadalmi helyzet. A reformkori külvárosok problematikája Kassa példáján keresztül*) írásait, amelyek az eddigieknél konkrétabb, valóságos terekkel foglalkoznak, bár az utóbbi munka éppen arra világít rá, hogy a

városfogalom változásából adódóan a város-terület határai korántsem egyértelműek. A külvárosok fokozatos emancipálódásának folyamatán keresztül bemutatja, hogy a fogalom változásai mögött milyen jelenségek húzódtak. Granasztói György a kora újkori Nagyszombat példáján keresztül az átmenet előtti Magyarország városi területhasználatának társadalmi modelljét alkotja meg korrespondencia-elemzések alapján, ennek során Henri Pirenne topográfiai dualizmus koncepciója mellett Max Weber elgondolásait használja fel a nem legitim hatalomról, valamint a chicagói szociológiai iskolát irányító Ernest Burgess elképzelését a koncentrikus körökből álló modern városról. Mindkét írásban érdekes és alapos kutatásokkal ismerkedhetünk meg, mégis csaldást keltenek az identitás kérdésköréhez való bárminemű kapcsolódás hiánya folytán.

Várostörténeti, de kérdésfeltevésében és módszereiben egyszerismind mikrotörténeti jellegű Erdősi Péter eleinte kissé imbolygó, de azután annál remekebb tanulmánya (*Imázsteremtés és kultúrpolitika az 1970-es években: Szentendre esete*). A mindenáron imázsteremtéssel foglalkozó keretet lehántva eljutunk a tényleges vizsgálati terepig: bepillantathatunk az 1970-es évek (kultúr)politikai döntéshozatali mechanizmusába, a városi úthálózat, kulturális intézményi karbantartás, köztéri szobor-elhelyezési ügyek mögötti, különféle protekciók érvényesítésével terhelt politikai döntések világába. A párhuzamosan futó, szentendrei városimázs-teremtésről szóló gondolatmenet ugyanakkor szemléletes példa az identitás és a térbeli keretek nem organikus összefonódására, amikor felülről irányítottan a városra aggatott, legkevésbé sem önazonos szerep az idő múlásával identitássá válik.

Sonkoly Gábor az egyetlen a kötet szerzői közül, aki egyáltalán reflektál a kutatócsoport tényére. A *Nemzeti örökségből – világorökség: Budapest példája* című tanulmánya adta kereteket arra használja fel, hogy a kollektívában végzett kutatásáról rövid ismertetést és ízelítőt nyújtson az olva-

sónak (*A budapesti világörökségi helyszínek mint történeti városi tájak* alfejezet), majd felvázolja a kutatás további menetét és lehetőségeit. A több általa felvetett kérdés között felbukkan egy a közös koncepcióhoz közvetlenül kötődő probléma is: hogyan ragadható meg a nemzeti örökségi helyszínek nemzeti identitásában játszott szerepének változása a világörökségi interpretációk által.

Mint láttuk, rendkívül széles spektrumon mozognak az itt felvázolt tanulmányok. Variációk egy témára, üdítő sokféleség, ami egyelőre kaotikus összképet mutat. Talán éppen egy félkész, instabil gúlaszerű alakzatot, ami mindenesetre biztos alapon áll.

MOLNÁR ESZTER EDINA